

NOTAS BIBLIOGRÁFICAS

Maria BARCELÓ I CRESPI, *Davant la mort. Els rituals medievals a la ciutat de Mallorca (s. XV)*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, 2019, 309 pp. (L'Arjau; 63). ISBN 978-84-17153-96-0.

Barceló Crespi cobreix amb aquesta obra un buit historiogràfic existent dins l'àmbit mallorquí: un estudi global sobre els rituals funeraris practicats en el regne de Mallorca baixmedieval. La popularitat del tema de la mort dins de la comunitat científica ha impulsat, en els darrers anys, la seva investigació en diversos períodes i àmbits geogràfics, i des de múltiples perspectives: l'econòmica –les despeses individuals i col·lectives del pas al més enllà–; la social –l'impacte del funeral dins la vida urbana, el pes del dia dels Morts en el calendari litúrgic o les actituds a nivell familiar i veïnal davant la defunció d'algú–, etc. En el present llibre, la temàtica es veu abordada des del punt de vista de la religiositat popular, per mitjà de l'anàlisi de les actituds i dels ritus practicats davant la pèrdua de persones de diversa classe social.

Basant-se en una font privilegiada per a l'aproximació a aquest fenomen, com són els testaments conservats en els protocols notariais mallorquins, i amb la combinació d'altres documents d'origen eclesiàstic, l'autora descriu en sentit cronològic les pràctiques que giren al voltant de la defunció. Se centra, primerament, en el cerimonial acostumat en els moments immediatament abans i després del badall: l'extremunció, la compra de cera, la preparació de l'espai del moribund i les decisions sobre el tipus de sepultura, per tot seguit explicar els detalls del seguici funerari fins al moment de l'enterrament. Especialment interessant resulta l'estudi de les preferències del lloc per al repòs etern entre les cinc parròquies urbanes de la Ciutat de Mallorca, els convents dels ordes mendicants i, de manera més poc freqüent, també els convents femenins, els dels ordes redemptoristes de la Mercè i la Trinitat i altres esglésies, capelles o hospitals repartits *intra* i *extra muros*. L'obra dedica igualment un espai per a l'anàlisi del convit que tradicionalment oferia la família del difunt en les hores que seguien el seu trànsit, així com a la indumentària del dol.

L'anàlisi del llegat que la persona deixava per escrit en el testament conforma una segona part del llibre, en la qual Barceló ha voluntàriament prescindit de l'examen de les herències materials –tot i que sí dedica unes paraules a la figura dels marmessors –per endinsar-se en l'observació de les deixes pietoses i els llegats caritatius que els moribunds cedien per a la cura de la seva ànima, en forma de subvenció de misses i oracions, però també d'almoines a hospitals i institucions benèfiques, així com altres donacions a pobres, donzelles a maridar i captius per redimir. Finalment, es proposa una darrera mirada cap a un conjunt de morts que requeriren de rituals particulars: és el cas dels albats i dels que sofriren morts violentes, entre els quals els ajusticiats i els suïcides, per acabar amb uns darrers mots sobre la festa de Tots Sants i dels Morts.

La cruesa de la temàtica traspua per les nombroses transcripcions, fruit d'anys i anys d'investigació als arxius, que acompanyen les explicacions de l'autora

i a través de les quals ofereix la veu directa dels protagonistes. Una tècnica que permet obrir una finestra a la realitat quotidiana de la Ciutat de Mallorca baixmedieval i contribueix a la coneixença d'unes actituds que, per molt canviants en la forma, resten perennes en la societat.

VICTÒRIA A. BURGUERA I PUIGSERVER

Universitat de les Illes Balears / Institució Milà i Fontanals, CSIC. Barcelona

Juan Antonio BARRIO BARRIO (ed.), *Oriola. La ciutat, el riu i l'horta*, Sant Vicent del Raspeig, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2017, 129 pp. ISBN 978-84-9717-527-2.

Aquest volum sintetitza la història d'Oriola, la ciutat més important del sud del País Valencià des de l'Edat Mitjana fins a èpoques molt recents. El llibre està concebut com una obra de divulgació científica i el seu objectiu és donar a conèixer la història, el paisatge, la literatura i la gastronomia de la ciutat, marcada per la presència del riu Segura i l'horta que es bastí en la plana que determina tot aquest territori. Aquests tres elements –la ciutat, el riu i l'horta– són els fils conductors dels vint-i-un treballs que recull aquest volum i tots ells inviten el lector a fer una passejada pel patrimoni històric, arqueològic i literari d'Oriola.

Precisament, l'estudi que obri el llibre testimonia els signes de la identitat oriolana, constituïda pel riu i la serra que hi ha al darrere. Els treballs que segueixen perfilen les traces del passat de la ciutat i el seu territori des de la Prehistòria fins al segle XX. Aquests articles mostren l'existència d'assentaments humans des del Paleolític Inferior, la transcendència de la frontera i l'horta en la configuració de la ciutat i el seu territori en l'Edat Mitjana, la colonització del litoral i la fundació de la universitat en l'etapa moderna i la complexa situació política local de l'època contemporània. Finalment, els estudis que tanquen el volum donen a conèixer la imatgeria barroca de la Setmana Santa, l'ús hegemònic del català fins al segle XVIII, les festes, les tradicions i la gastronomia de la ciutat i els arxius, les biblioteques i els museus que existeixen actualment a Oriola, sense oblidar un dels seus personatges més il·lustres, el poeta Miguel Hernández.

Es completa, així, una monografia que ha estat editada per la Universitat d'Alacant, amb la col·laboració de l'Ajuntament d'Oriola, la Seu Universitària d'Oriola i la Càtedra Arquebisbe Lloaces. És digne de reconeixement l'esforç que investigadors i institucions han fet per divulgar la història i la cultura d'Oriola, una tasca que molt sovint es deixa en un segon plànol. Tanmateix, només amb empreses com aquesta és possible defensar el patrimoni i la memòria de la nostra societat.

VICENT ROYO PÉREZ

Universitat Autònoma de Barcelona

Laurent CESALLI, Frédéric GOUBIER, Alain DE LIBERA (coords.), *Formal approaches and natural language in medieval logic*, Barcelona - Roma, Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 2016 538 pp. (Textes et Études du Moyen Âge ; 82). ISBN 978-2-503-56735-8.

El presente volumen reúne veinticinco estudios sobre las relaciones que se establecieron durante la Baja Edad Media entre lenguaje natural y lenguaje lógico, entre forma y sentido, y se centra, especialmente, en la naturaleza, objeto y propósitos de ese desarrollo de la lógica tardomedieval de influencia aristotélica.

La obra está dividida en tres partes. La primera de ellas se focaliza en la lógica formal y, más concretamente, en el hilemorfismo y la validez formal. La segunda parte recoge diferentes perspectivas de cómo algunos filósofos medievales han considerado los vínculos entre lógica y semántica. La tercera, por último, observa el carácter del lenguaje lógico y su componente natural bajo prismas nominalistas, idealistas y dialécticos. Aparte de Aristóteles, son Pedro Abelardo, John Wyclif, Guillermo de Sherwood, Jean Buridan, Guillermo de Ockham y Jerónimo Pardo algunos de los autores a partir de los cuales se elaboran los ensayos aquí presentados y firmados por especialistas como John MacFarlane, Giulia Lombardi y Riccardo Strobino en la primera parte; Ana María Mora-Márquez, Harald Berger y Paloma Pérez-Ilzarbe en la segunda; y Allan Bäck, Claude Panaccio y Stephen Read en la tercera. El libro se cierra con cuatro índices diferentes: de autores antiguos y medievales, de autores contemporáneos, de conceptos y, finalmente, de códigos en los que se transmiten las obras de los autores antiguos y medievales.

LUCAS SANMIGUEL CUEVAS
IES Olorda. Sant Feliu de Llobregat

Alexander FIDORA, Nicola POLLONI (coords.), *Appropriation, Interpretation and Criticism: Philosophical and Theological Exchanges between the Arabic, Hebrew, and Latin Intellectual Traditions*, Barcelona - Roma, Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 2017, 336 pp. (Textes et Études du Moyen Âge ; 88). ISBN 978-2-503-57744-9

El presente volumen recoge once ensayos que tratan sobre diversos aspectos de los contactos e intercambios teológicos y filosóficos que tuvieron lugar entre las tradiciones latina, árabe y hebrea durante la Edad Media en Europa y Oriente Medio.

Abre el libro el breve estudio de Sarah Pessin sobre la traducción de la obra *Fons Vitae* de Ibn Gabirol, autor que también ocupa el interés de Nicola Polloni en el ensayo sobre la ontología en Domingo Gundisalvo, asimismo presente en el tercer estudio acerca de la recepción de la sistematización científica árabe en el mundo latino, escrito por Pedro Mantas-España. Vincenzo Carlotta, por su parte, indaga la tradición alquímica de las tres culturas partiendo de una obra atribuida a la mítica reina Cleopatra y del *Libro de la composición de la alquimia* del autor egipcio medieval Morienus. El quinto trabajo, firmado por Alexander Fidora,

habla de la influencia del *Talmud* en Alberto Magno a través de algunas de sus obras, y pone especial atención en ciertas innovaciones interpretativas que luego serían desarrolladas por sus discípulos. La contribución más extensa del libro es la de Marienza Benedetto, que compara las diferentes interpretaciones que hicieron dominicos y franciscanos de las sentencias morales de Ibn Gabirol y sus hipótesis sobre el hilemorfismo universal. Therese Scarpelli escribe sobre la influencia del anónimo *Liber de causis* en la teoría del conocimiento de santo Tomás. El pseudoaristotélico *Secretum secretorum* es el protagonista del octavo capítulo, en el que Chiara Crisciani demuestra el patronazgo de esa obra sobre diversos autores. En el noveno, contribuye Mauro Zonta a ampliar el conocimiento sobre las traducciones de Averroes al hebreo y su aceptación en la tradición judía. El penúltimo trabajo, de Alexandre Shishmanian, trata de la traducción moderna del *Liber de causis* en Armenia, y Massimo Campanini realiza la última aportación mostrando cómo la hermenéutica fenomenológica puede intervenir en la interpretación de aspectos ontológicos de *El Corán*. El volumen se cierra con dos índices de nombres: antiguos y medievales (correspondientes a autores de fuentes primarias), y modernos (estudiosos y especialistas).

LUCAS SANMIGUEL CUEVAS
IES Olorda. Sant Feliu de Llobregat

Fiorella MAGNANO (comentarios y ed.), BOETHIUS, *On topical differences*, Barcelona - Roma, Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 2017, 400 pp. (Textes et Études du Moyen Âge ; 89). ISBN 978-2-503-57931-3.

Boethius, On topical differences (del original *De topicis differentiis*) contiene un estudio acerca de la obra fundamental de Boecio sobre los *tópoi*, o tópicos tradicionales, esto es, los “lugares comunes” o mecanismos lógicos utilizados desde la filosofía clásica hasta la época tardoimperial romana. La obra fue escrita hacia el año 522, poco antes del encarcelamiento y posterior ejecución del autor, y en ella queda patente el esfuerzo por armonizar las grandes tradiciones griega y latina. El presente volumen supone el primer comentario de época moderna a la obra, realizado por Fiorella Magnano. Esta estudiosa italiana ofrece una reconstrucción completa del trabajo del filósofo, con evaluación de fuentes y minuciosas observaciones de las cuatro partes del tratado original. El conjunto final queda como un trabajo único y fundamental para entender el sentido de la lógica, no sólo clásica, sino la dirección que tomaría la disciplina en el inicio de la Edad Media y su desarrollo a lo largo de todo este período.

LUCAS SANMIGUEL CUEVAS
IES Olorda. Sant Feliu de Llobregat

Giampiero NIGRO (ed.), *Reti marittime come fattori dell'integrazione europea / Maritime Networks as a Factor in European Integration*, Firenze, University Press, 2019, 581 pp. (Serie II. Atti delle "Settimane di Studi" e altri Convegni; 50). ISBN 978-88-6453-856-3.

En un moment en que Europa trontolla, és interessant veure aparèixer publicacions com la present, que giren al voltant del nostre passat comú i les relacions que hem establert entre nosaltres. Aquest volum és, doncs, un compendi d'estudis fet per la *Fondazione Istituto Internazionale di Storia Economica "F. Datini"* que parteix de la visió de la Mediterrània com a unitat física i humana de Fernand Braudel, estenent aquest concepte a la totalitat d'Europa en base a les seves relacions marítimes i comercials entre els segles XIII i XIX.

Els estudis s'estructuren en 5 apartats que salpen cadascun d'una pregunta que fa d'eix vertebrador. Així doncs, a través de diversos autors, aprenem sobre rutes navals en tant que integradores entre el Mediterrani i les altres costes europees, així com disruptives de l'*status quo* comercial europeu amb l'aparició de nous horitzons com les Amèriques. També és interessant veure com tota aquesta estructura mercantil europea es basa en uns nodes geogràfics que, a mode d'eixos vertebradors, servien de punt d'intercanvi on es construïen també relacions personals entre mercaders que configuraven aquestes xarxes comercials interregionals. Amb tot, no deixem de veure casos concrets de ciutats-port com Sevilla o Lisboa. Les relacions entre estats, els conflictes i les polítiques mercantils configuradores de l'Europa moderna son també analitzades; problemàtiques resoltes a partir, molts cops, dels autors mateixos del comerç. Tots aquests aspectes són els elements que pengen dels fils que uneixen no només un continent en si mateix, des de la vessant més meridional i mediterrània fins a la septentrional, atlàntica i bàltica; sinó que estenen indissociables relacions entre aquest continent amb territoris com el Nord d'Àfrica, el Llevant o Amèrica.

En conclusió, degut a la gran varietat d'estudis i de les focalitzacions geogràfiques d'aquests, així com dels orígens i filiacions acadèmiques diverses dels autors, podem copsar aquesta idea d'integració plantejada. En concret, suposa un gresol de petits estudis de qualitat sobre l'àmbit marítim-comercial que, conjugats, creen un estudi que ofereix visió de conjunt geogràfica i temporal.

ANTONI GINOT JULIÀ
Universitat de Barcelona

Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, *Col·lecció diplomàtica de l'Archivo Ducal de Cardona (965-1230)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2016, 846 pp. (Col·lecció Diplomataris; 71). ISBN 978-84-9975-827-5.

La edición de la serie documental reunida en este volumen es un hito para la historiografía catalana de época condal, que debe ser motivo de satisfacción por partida doble. En primer lugar, porque rompe con una anomalía como es la dificultad de los investigadores para acceder a los fondos documentales de

la casa ducal de Cardona, ya denunciada en su día por el siempre añorado Prim Bertran y Montserrat Casas, como consecuencia de las circunstancias familiares y judiciales que comportaron su segregación del Archivo Ducal de Medinaceli. Y, en segundo lugar, porque culmina la labor investigadora y docente iniciada por el autor a partir de 1998 entorno la casa de Cardona, desde sus orígenes hasta su consolidación como linaje de referencia de la alta nobleza catalana, con una larga lista de trabajos y monografías que alcanzan su cenit con la defensa de su tesis doctoral en mayo de 2004. La coincidencia en el tiempo de diversos factores y circunstancias, como ahora la perseverancia no exenta de una cierta dosis de fortuna, hicieron posible que aquella puerta, hasta entonces cerrada, se abriera en el año 2000, y que nuestro autor pudiera acceder a los fondos del archivo ducal y la documentación, en su mayoría inédita, conservada entre sus series. Para que el lector se haga una idea de su riqueza y variedad tipológica, basta decir que más allá del linaje y su perpetuación en el tiempo, es el fiel reflejo de la administración realizada por la casa vizcondal, condal y ducal de Cardona desde el siglo X hasta la abolición del señorío en el XIX sobre un 6 % del actual territorio catalán. En este sentido, observar cómo las dos ediciones realizadas por la Fundación Noguera, —a la que solo cabe felicitar por su ingente labor—, con la documentación de Cardona y sus respectivos fondos archivísticos suman un total de 983 documentos para los siglos X-XIII, a razón de 36 para el siglo X, otros 377 para el XI, otros 315 para el XII y 255 para el XIII.

El volumen sigue el esquema clásico de la colección de la que forma parte con el número 71, con una introducción que incluye un estudio sobre los vizcondes de Cardona (p. 7-12) y los orígenes del patrimonio adscrito al título (p. 12-58), seguido por una descripción del Archivo Ducal de Cardona (p. 58-61) y la tipología documental (p. 62-65), para concluir con los criterios de transcripción y edición (p. 65-68), la bibliografía y fuentes trabajadas (p. 68-71) y procedencia de las fuentes citadas en el estema y en las notas de la edición documental (p. 72-74). Los 475 documentos aportados por Rodríguez Bernal en esta edición corresponden al corpus erudito transcrito y estudiado por el autor para la redacción de su tesis doctoral en un ámbito cronológico que va desde el año 965 hasta 1230. Más allá de los clásicos documentos de compraventa y otras tipologías de transmisión patrimonial como testamentos, donaciones y permutas, deben destacarse, por su valor intrínseco, la serie de conveniencias (108 documentos), los juramentos de fidelidad (22 documentos) y las cartas de población, de franquicias o de privilegio (6 documentos) como tipologías documentales y fuente primaria para el estudio de la época feudal. En este sentido, merecen especial atención la carta de población de concedida por el conde Borrell de Barcelona a los habitantes del castillo de Montedon (actual Castelltallat) en 982 (doc. 15), y la carta de franquicia concedida por Ramon de Torroja a la villa de Solsona en 1136 (doc. 369).

Cabe, pues, meritar el trabajo realizado por el autor, que nos facilita un corpus documental único para estudiar la señoría ejercida por los vizcondes de Cardona en el ámbito de la Catalunya central, desde sus orígenes hasta el primer cuarto del siglo XIII. Y concluir que, gracias a su esfuerzo, labor y perseverancia, el conocimiento aportado por Rodríguez Bernal sobre el linaje de los Cardona es, hoy por hoy, una obra de referencia obligada para el estudio de la alta nobleza de la

Catalunya condal, junto a los trabajos ya clásicos realizados en su día por Shideler, Ruiz-Domènec y Gari sobre los Montcada, los vizcondes de Barcelona y los Castellvell, respectivamente.

ANDREU GALERA I PEDROSA
Arxiu Municipal de Cardona

Antoni VIRGILI, Josep Maria ESCOLÀ, Manel PICA, Montserrat ROVIRA (eds.), *Diplomatari de la catedral de Tortosa. Episcopats de Ponç de Torrella (1212-1254) i Bernat d'Olivella (1254-1272)*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera, 2018, 1130 pp. (Diplomatari; 76, 77) ISBN 978-84-9975-989-0.

L'any 2018 va aparèixer a la Fundació Noguera la tercera part del *Diplomatari de la catedral de Tortosa*, un treball encapçalat per Antoni Virgili el qual, en aquesta ocasió, ha comptat amb la col·laboració de Josep Maria Escolà, Manel Pica i Montserrat Rovira, que també consten com a editors. Com que la tercera part de l'obra, que es va publicant a poc a poc des del 1997, consta de dos volums, podem dir que el diplomatari es compon, fins al moment, de quatre gruixuts toms. Plegats, sumen més de 1338 documents transcrits, que abracen dos-cents deu anys, des del 1062 fins al 1272, és a dir, des de l'època de Gaufred d'Avinyó fins a l'episcopat de Bernat d'Olivella.

Com és ben lògic, l'aportació informativa d'aquests diplomataris és notable i ha estat rellevant. Ho ha estat no només per bastir el treball dels seus autors, especialment el del professor Virgili (destaca *Ad Detrimentum Yspaniae. La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal, 1148-1200*, obra publicada el 2001), sinó que també ha esdevingut una de les pedreres on altres estudiosos han anat a buscar materials per construir les seves aportacions historiogràfiques. És el cas, per exemple, de la remarcable obra d'Emeteri Fabregat *Burgesos contra senyors. La lluita per la terra a Tortosa (1148-1299)*, publicat per l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre l'any 2006 o, en menor mesura –ja que aquest estudi es nodreix de fonts molt diverses– la tesi doctoral de Joan Negre, *De Dertosa a Turtusa. L'extrem oriental d'al-Tagr al-A'là en el context del procés d'islamització d'Al-Andalus*, llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 2013.

Però voldria remarcar que, més enllà de la transcendència de l'Arxiu Capitular de Tortosa, altres fons de documents han permès, i han de permetre encara, completar l'estudi d'aquesta ciutat, que va ser tan important –i, encara més, tan interessant– a l'Edat Mitjana. En aquest sentit, és llàstima que no s'hagi pogut publicar la col·lecció de privilegis que hi va atorgar el poder senyorial, tesi doctoral de Gerard Marí (*Els privilegis medievals de Tortosa. Les concessions reials a la Universitat de la ciutat, de Ramon Berenguer IV a Ferran II*, UB, 1994); ni tampoc els milers de notícies transcrits en el marc de la recerca de doctorat de qui això subscriu (*Les obres de la ciutat. L'activitat constructiva i urbanística de la Universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*, UB, 2006; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008), 940 de les quals van ser presentades com a apèndix.

Si a aquest gavadal d'informació li sumem la que ja s'havia donat a conèixer abans de la dècada de 1990, els textos editats per Victòria Almuni sobre la construcció de la catedral als segles XIV i XV (Fundació Noguera i Onada Edicions, 2007), o les escriptures recollides en les seves estades de recerca per Thomas Barton, de la Universitat de San Diego, que són conegudes només parcialment, i sense oblidar tampoc les aportacions puntuals d'altres autors, la ciutat de l'Ebre podria comptar, en un futur no gaire llunyà, amb una de les col·leccions documentals més rellevants del nostre entorn geogràfic per a l'estudi de la seva història medieval. Esperem, amb impaciència, el *Diplomatari* d'Arnau de Jardí.

JACOBO VIDAL FRANQUET
IRCVM - Universitat de Barcelona